

بررسی مجازات‌های جایگزین حبس در نظام کیفری اسلام و کد جزایی افغانستان

سید حسن علوی^۱

چکیده

متصدیان نظام کیفری سه هدف عمده پیشگیری، بازدارندگی و بازپروری را در اجرای مجازات دنبال می‌کنند. مهم‌ترین هدفی که از مجازات متصور است و بر سایر کارکردهای مجازات برتری دارد اصلاح و بازپروری بزهکار می‌باشد که رویکردی آینده‌نگر به مجازات است. در مورد زندان نه تنها این اهداف محقق نشده است، بلکه موجب تورم جمعیت کیفری شده و سایر پیامدهای منفی دیگری را نیز در پی داشته است. آسیب‌های کیفر زندان موجب شده تا رویکرد جدیدی در سیاست جنایی نسبت به کیفر زندان صورت گیرد، مبنی بر اینکه مجازات حبس را به حداقل رسانده و به جای آن حتی الامکان از مجازات‌های جایگزین استفاده شود. در نظام کیفری اسلام حبس به عنوان مجازات اصلی تلقی شده و تنها در مورد حبس‌های تعزیری امکان جایگزینی وجود دارد که نمونه‌های آن را می‌توان در سیره عملی اهل بیت (علیهم‌السلام) و حاکمان اسلامی مشاهده نمود. رایج‌ترین جایگزین‌های حبس در کد جزایی افغانستان عبارت‌اند از دوره مراقبت، انجام خدمات عامه، محرومیت از حقوق اجتماعی و حبس در منزل.

کلید واژه‌ها: حبس، زندان، مجازات‌های جایگزین، زندان زدایی.

۱. دانش‌پژوه دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی جامعه المصطفی العالمیه مشهد مقدس

مقدمه

مهم‌ترین هدف قانونگذار از وضع کیفر، پیشگیری و اصلاح مجرم می‌باشد. از جمله اهرم‌هایی که گمان می‌رفت این هدف را تامین کند، کیفر زندان بود. ظهور زندان به عنوان مجازاتی اصلی زمانی شروع شد که مجازات‌های بدنی کم‌رنگ شد. در ابتدا مجازات حبس و زندان به عنوان مجازات اصلی تلقی می‌شد که رفته‌رفته و با گذشت زمان و آثار منفی آن این رویکرد تغییر کرد.

در ابتدا زندان به عنوان مهم‌ترین و مناسب‌ترین وسیله برای مبارزه با بزهکاری و اصلاح مجرمان محسوب می‌شد. در دهه‌های اخیر آسیب‌های زندان توسط جرم‌شناسان مورد بررسی قرار گرفت که آثار بسیار بدی بر روی فرد، جامعه و خانواده مجرم می‌گذارد. با گذر زمان مجازات زندان دچار آسیب‌های فراوانی شد، به گونه‌ای که برخی از جرم‌شناسان نظریاتی مبتنی بر مجازات جایگزین زندان ارائه کردند. پایه‌گذار اجتناب از مجازات سالب آزادی را می‌توان «مکتب دفاع اجتماعی» دانست. آغاز رویکرد زندان زدایی را می‌توان در سیاست جنایی کشورهای غربی جستجو کرد. به طور کلی می‌توان سیر تدریجی تغییر رویکرد نسبت به زندان را در سه دوره تقسیم کرد.

در مرحله نخست علی‌رغم اینکه مجرم در محیط سنتی زندان قرار داشت، زندانی‌ها برای انجام کار به خارج از زندان منتقل می‌شدند. برخی کشورها پیشرفت بیشتری داشته و «زندان‌های باز» را تأسیس کردند.

روش دیگری که برای کاهش مجازات حبس ظهور پیدا کرد «مجازات پایان هفته ای» بود. در این روش، مجرم مجازات حبس خود را به طور مستمر از جمعه شب تا صبح دوشنبه تحمل می‌کند و در سایر روزهای کاری هفته به زندگی معمولی خود در جامعه ادامه می‌دهد. نمونه دقیق این روش را می‌توان در کشور بلژیک دید که مقررات دقیقی در این زمینه وضع نموده است.

سیستم دیگری که برای کاهش آثار زیانبار زندان توسط برخی جرم‌شناسان و محققین علوم جنایی ارائه شد سیستم «نیمه آزادی» یا «آزادی مشروط» است. (آنسل، ۱۳۸۸:

تاریخ حقوق کیفری به لحاظ مجازات‌ها به چهار نسل تقسیم می‌شود؛ نسل اول مجازات‌های بدنی، نسل دوم مجازات‌های سالب آزادی، نسل سوم مجازات‌های مالی و نسل چهارم مجازات‌های اجتماعی یا جایگزین حبس می‌باشد.

تا کنون پژوهش‌های مختلفی از جهات گوناگون پیرامون زندان و جایگزین‌های آن صورت گرفته است. در تحقیق پیش‌روی به بررسی مجازات‌های جایگزین حبس در نظام کیفری اسلام و کد جزایی افغانستان پرداخته شده است.

۱. معایب زندان

در مورد زندان و شرایط استاندارد آن قواعد و توافقات‌های مختلفی وجود دارد که می‌توان به توافقنامه جهانی منع شکنجه در سال ۱۹۸۴ و همچنین به قوانین جهانی تعامل با مجرمان زیر سن قانونی ۱۹۸۵ که توسط سازمان ملل به تصویب رسید، اشاره نمود.

تمامی این معاهدات بین‌المللی، دولت‌ها را مسئول رسیدگی به امور زندانیان دانسته و موفقیت یا عدم موفقیت در تأمین حقوق اساسی زندانیان و فراهم کردن زندان‌هایی با استانداردهای لازم را از وظایف دولت‌ها برشمرده است.

معاهدات بین‌المللی بر این امر صراحت دارند که زندانیان در زمان گذراندن دوران محکومیت خود باید در زندان‌هایی نگهداری شوند که شرایط بهداشتی و انسانی در آن مانند خارج زندان باشد. با توجه به اینکه در اغلب اوقات، زندانی در هنگام ورود به زندان از مشکلی جسمی یا روحی رنج می‌برد، شرایط نامساعد زندان می‌تواند وضعیت زندانی را به مراتب بدتر از زمان آزادی او کند. به همین دلیل قواعد و قوانین مربوط به حفظ سلامت زندانیان در زندان در معاهدات بین‌المللی اهمیت بسزایی دارد. با این حال، کشورهای زیادی نیز هستند که امکانات زیادی در مورد بهداشت عمومی ندارند و این امر به زندان‌ها نیز سرایت کرده و زندانیان در این کشورها در شرایط بسیار بد بهداشتی و روحی نگهداری می‌شوند. برای آنکه زندان به عنوان یک مجازات کارکردهای مناسب خود را داشته باشد باید استانداردهای مورد نیاز را داشته باشد که در ادامه به برخی از این استانداردها که بین‌المللی است، اشاره می‌کنیم. بر اساس معاهدات بین‌المللی، یک زندان باید امکانات و شرایطی داشته باشد تا نگهداری از زندانی در آن، با اصول مربوط به کرامت انسانی در تضاد نباشد.

- محل نگهداری زندانیان باید برای تمامی افراد امن و بهداشتی باشد.
- افراد زندانی نباید در معرض خشونت و یا نفرت‌پراکنی قرار گیرند.
- بهداشت روانی و جسمی زندانیان باید فراهم شده و در صورت نیاز زندانی به دارو، تا جایی که امکان دارد به صورت مجانی در اختیارش قرار گیرد.
- هر زندانی در بدو ورود به زندان باید از نظر سلامت مورد بررسی قرار گیرد.
- زندانیانی که هنگام ورود به زندان تحت معالجه پزشکی خارج از زندان بودند باید بتوانند روند درمان را در داخل یا خارج زندان ادامه دهند.
- بر اساس مصوبه سال ۱۹۵۵ سازمان ملل موسوم به مصوبه ژنو، زندان‌ها باید امکانات زیر را برای زندانی فراهم کنند:
- در هر سلول باید یک زندانی نگهداری شود و تمامی وسایل و ادوات بهداشتی لازم برای زندگی باید در اختیار زندانی قرار داشته باشد.
- سلول و محل نگهداری زندانی باید شامل استانداردهای حجمی بوده و از سرویس‌های بهداشتی تمیز و پاکیزه برخوردار باشد.
- زندان‌ها باید امکان رعایت بهداشت فردی را برای زندانی‌ها فراهم کنند.
- زندان‌ها باید وعده‌های غذایی منظم و مفید برای زندانی داشته باشند تا سلامت افراد در زمان سپری کردن دوران محکومیت‌شان حفظ شود.
- زندان‌ها باید امکانات پزشکی لازم برای مراقبت از زندانی‌ها را داشته باشند. در این زمینه وجود دکترها و روانکاوها برای مراقبت از زندانی‌ها مورد اشاره قرار گرفته است.
- زندانی‌ها باید امکانات ارتباط با دنیای خارج و کسب اطلاع را داشته باشند و باید در جریان اتفاقات بیرون از زندان بوده و از مطالعه جراید و مجلات روز محروم نشوند.
- زندان‌ها باید مجهز به تلفن و وسایل ارتباط جمعی باشند تا زندانی‌ها بتوانند در فواصل زمانی مشخص با افراد خانواده یا دوستان‌شان در تماس باشند.
- هر زندان باید دارای کتابخانه باشد و زندانی‌ها باید تشویق شوند تا کتاب‌های مختلف را مطالعه کنند.
- زندانی باید این امکان را داشته باشد تا هنگام بروز بیماری‌های سخت و خطرناک یا شرایط روحی نامساعد به مراکز پزشکی بیرون از زندان منتقل شود و این انتقال باید به گونه‌ای صورت پذیرد که زندانی هر چه کم‌تر در معرض انظار عمومی باشد.

- زندان‌ها باید شرایط تشویقی مشخص و منظمی داشته باشند تا بدین ترتیب زندانیان به داشتن حس مسوولیت و رفتار بهتر در زندان تشویق شوند.

- زندان‌ها باید شرایط آموزشی مناسبی برای آن دسته از زندانیان داشته باشند که قصد دارند از مدت محکومیت برای علم‌اندوزی یا تحصیل دانشگاهی استفاده کنند.

- کار زندان‌ها پس از خاتمه محکومیت فرد تمام نمی‌شود، بلکه مسئولین زندان‌ها باید با زندانیان آزاد شده در ارتباط بوده و به آن‌ها کمک کنند هر چه سریع‌تر بتوانند به جامعه بازگشته و کار و منبع درآمدی پیدا کنند.

ا) تراکم جمعیت و فضای کم

بیش از ۸ میلیون زندانی در سراسر جهان وجود دارد که برخی منتظر رسیدگی به پرونده خود هستند تا راهی زندان شوند. (فتاحی زفرقندی، ۱۳۹۵: ۵۶) برای آنکه بدانیم مجازات زندان اثر مطلوب خود یعنی اصلاح بزهکار را در پی داشته یا خیر، باید به آمارهای موجود در زندان‌ها رجوع شود. چنانچه آمار زندانیانی که پس از آزادی از زندان دوباره به زندان بازگشته‌اند کم باشد، کیفر زندان اثر مطلوب را داشته است.

آمارها نشان می‌دهد در غالب کشورها به ویژه کشورهای جهان سومی و در حال توسعه میزان ورودی زندان‌ها غالباً رشد ۵۰٪ دارد. به طور مثال در ایران ورودی زندانیان در سال ۱۳۷۹ نسبت به سال ۱۳۷۳ رشدی معادل ۵۸/۸۳ داشته است. سرانه قابل قبول فضای نگهداری و محل اسکان هر نفر زندانی ۸/۱۷ متر مربع است، درحالی‌که سرانه موجود در ایران به رغم تلاش‌های فراوانی که صورت پذیرفته فعلاً تنها ۵/۴ متر مربع است و کمبود فضای سرانه امروزه یکی از آسیب‌های جدی اصلاح و تربیت در زندان‌هاست. (محمدی، ۱۳۸۲: ۳۷)

ب) کمبود مأمور مراقبت

مطابق استانداردهای بین‌المللی باید برای هر زندانی یک مأمور مراقب وجود دارد که در کشورهای جهان سوم برای هر ۱۵۰ نفر بلکه بیشتر یک مأمور وجود که فاصله بسیار زیادی میان استانداردهای بین‌المللی وجود دارد.

ج) کمبود سرانه تغذیه

یکی از هزینه‌های مهم و سنگین در بحث زندان، تأمین وعده‌های سه‌گانه غذایی است که غالب کشورهای در تأمین آن دچار مشکل هستند و با معیارهای تأیید شده بین المللی همخوانی ندارد. در مصوبه سازمان ملل موسوم به مصوبه ژنو آمده است: زندان‌ها باید وعده‌های غذایی منظم و مفید برای زندانی داشته باشند تا سلامت افراد در زمان سپری کردن دوران محکومیت‌شان حفظ شود.

د) مشکلات بهداشتی

با توجه به تراکم جمعیت زندان‌ها بودجه و هزینه‌هایی که به امور بهداشتی تخصیص داده می‌شود پاسخگوی نیازهای زندانیان نمی‌باشد و همین امر باعث بروز و شیوع بیماری‌های مسری در زندان‌ها می‌شود. در غالب موارد به نیازهای ابتدایی بسنده می‌شود که با استانداردهای اسناد و تفاهم‌های بین‌المللی فاصله زیادی دارد.

هـ) عدم حمایت بعد از خروج از زندان

یکی از آسیب‌های مجازات زندان نبود مراقبت و حمایت از مجرمین پس از رهایی از زندان می‌باشد. در اکثر موارد پس از اتمام دوران محکومیت هیچ‌گونه خدمت و حمایتی از سوی نهاد زندان صورت نمی‌گیرد و همین عامل باعث می‌شود بعد از مدت کوتاهی شخص، مرتکب بزه شده و به زندان بازگردد. مصوبه سازمان ملل در این باره بیان می‌دارد:

کار زندان‌ها پس از خاتمه محکومیت فرد تمام نمی‌شود بلکه مسئولین زندان‌ها باید با زندانیان آزاد شده در ارتباط بوده و به آن‌ها کمک کنند که هر چه سریع‌تر بتوانند به جامعه بازگشته و کار و منبع درآمدی پیدا کنند.

با توجه به اینکه معایب فراوانی در زمینه زندان و حبس وجود دارد، در ادامه به صورت تیتیر به آن اشاره می‌شود:

- افزایش جمعیت جوان زندان‌ها
- قدیمی بودن و فرسودگی زندان‌ها و تجهیزات آن
- تبدیل زندان به مکانی برای بدآموزی
- تبدیل شدن زندان به استراحتگاه برای افراد بیکار و ولگرد

- غیر فعال شدن بخشی از نیروی فعال جامعه

- ایجاد روحیه قهرمان‌پروری برای مجرمان حرفه‌ای

- تحمیل هزینه سنگین بر دولت

عدم بازپروری در محکومان به حبس بلند مدت

۲. مجازات‌های جایگزین

پیامدهای فردی، خانوادگی و اجتماعی زندان باعث شد تا رویکرد جدیدی نسبت به مجازات زندان صورت بگیرد و مجازات زندان تنها برای جرائم سنگین توصیه شود و در سایر جرائم از مجازات‌های جایگزین استفاده شود.

مجازات‌های جایگزین حبس به مجموعه‌ای از ارزیابی‌ها، راه‌حل‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و خدماتی اطلاق می‌شود که حوزه‌های قضایی جهت جانشین نمودن حبس و زندان برای افراد محکوم در نظر می‌گیرند و محکومین تحت نظارت، شرایط و قواعد از پیش تعیین شده به جای تحمل کیفر زندان به آن محکوم می‌شوند. (قجاوند، ۱۳۸۹: ۲۲)

مجازات‌های جایگزین حبس که به مجازات‌های اجتماعی هم شهرت دارد، نسل چهارم مجازات‌ها می‌باشد. ویژگی خاص این دوره علاوه بر حفظ کرامت انسانی این است که به کاهش هزینه‌های دولت نیز کمک می‌کند. مواردی چون خدمات عمومی و دوره مراقبت از نیمه دوم قرن بیستم با هدف گرایش‌های بشر دوستانه، تعدیل هزینه‌های نظام عدالت کیفری و جلوگیری از تکرار جرم و جبران شکست‌های اصلاحی، درمانی زندان مجاز شمرده شد. برای اولین بار /نریکو فری «جانشین کیفری» را وارد حقوق کیفری نمود. بعداً مارک آنسل و ژان پیناتل مفهوم دقیق و روشن از جایگزین‌های حبس ارائه دادند.

جایگزین‌های حبس از جهات مختلفی قابل بررسی است. به جهت زمانی، جایگزین‌ها به جایگزین‌های قبل و بعد از محاکمه تقسیم می‌شود. به جایگزین‌های دسته اول جایگزین‌های بازداشت موقت و به جایگزین‌های دسته اخیر، جایگزین‌های حبس اطلاق می‌شود.

در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان مجازات‌های جایگزین را به جایگزین‌های سنتی و نوین تقسیم نمود. جایگزین‌های سنتی شامل آزادی مشروط، تعلیق اجرای مجازات و جزای نقدی می‌شود. جایگزین‌های نوین نیز شامل محرومیت از حقوق اجتماعی، تعلیق

مراقبتی، کیفری نقدی روزانه و خدمات عام‌المنفعه می‌شود. (حاجی تبار فیروزجایی، ۱۳۸۶: ۶۶)

أ) معیار تعیین مجازات‌های جایگزین

برای اینکه مجازات‌های جایگزین حبس موجب اصلاح بزهکار شود، باید بر اساس نوع و خصوصیات جرم ارتكابی، شخصیت و پیشینه کیفری مجرم، دفعات ارتكاب جرم، وضعیت بزه‌دیده، آثار ناشی از ارتكاب جرم و سایر اوضاع و جهات مخففه تعیین شود. در کد جزایی افغانستان در ماده ۱۴۹ در این مورد بیان می‌دارد:

مجازات‌های بدل از حبس با نظر داشت نوعیت و خصوصیت جرم مرتکبه، شخصیت مرتکب، دفعات ارتكاب جرم، وضعیت مجنی علیه، نتایج ناشی از ارتكاب جرم و سایر جهات مخففه تعیین می‌شود.

ب) ویژگی‌های جایگزین‌های حبس

هر نوع کیفر و مجازاتی ویژگی‌های خاص خود را دارد و جایگزین‌های حبس نیز از شرایط خاصی برخوردار هستند.

۱. اجتماعی و مشارکتی بودن

مجازات‌های اجتماعی کیفرهایی هستند که محدود کننده حقوق و آزادی‌های فردی بوده و دارای ویژگی‌های اصلاحی هستند که در درون اجتماع برای گروهی از مجرمین با نظارت و مراقبت اجتماع و نهادهای مدنی اعمال و اجرا می‌گردد. (میرزایی، ۱۳۸۵: ۲۰۲) امروزه سیاست جنایی توسعه فراوانی یافته تا جایی که در کنار سایر نهادهای حکومتی مردم نیز در پیشگیری و تعیین مجازات دخالت دارند. سهیم‌شدن جامعه در فرایند کیفری علاوه بر افزایش کارایی سیاست جنایی به مشروعیت آن مجازات نیز کمک می‌نماید.

۲. توافقی بودن

از مهم‌ترین ویژگی‌های مجازات‌های جایگزین حبس می‌توان به جنبه توافقی بودن آن اشاره نمود. توافقی‌بودن این نوع جایگزین‌ها به این معناست که علاوه بر تمایل مقام قضایی، رضایت بزهکار نیز در اعمال مجازات جایگزین شرط است. بنابراین چنانچه مقام

قضایی پیشنهاد مجازات جایگزین را نماید، اما بزهکار آن را نپذیرد، همان مجازات اصلی اعمال می‌شود یا قانونگذار در مورد تخلف در حین جایگزین مراقبت در مرتبه اول تا یک ونیم برابر مدت مراقبت را افزایش می‌دهد و چنانچه برای بار دوم تخلف را تکرار نماید مجازات جایگزین را حذف و مجازات حبس تفیذ و برمی‌گردد.

۳. قابل گذشت بودن

یکی دیگر از ویژگی‌های مجازات‌های جایگزین حبس، برگشت‌پذیر بودن آن می‌باشد. در صورتی که مجرم به تعهدات خود در مورد اجرای مجازات جایگزین عمل ننماید و در اجرای آن احکام را تخلف نماید این نکته پیش‌بینی شده که همان مجازات اولیه نسبت به مجرم اعمال شود. در کد جزایی افغانستان نیز به این نکته اشاره شده است. چنانچه محکوم علیه حین سپری نمودن جزای بدیل حبس به اتهام جرم دیگری حبس شود، مدت باقی مانده جزای بدیل حبس به حبس تنفیذی تبدیل و با مجازات جرم جدید یک‌جا تطبیق می‌شود.

۴. قابل تعلیق، تبدیل و تخفیف بودن

چنانچه اجرای مجازات جایگزین در اثر مانع خارجی امکان نداشته باشد یا بزهکار در انجام آن مجازات جایگزین با عذری مواجه است یا به هر علت دیگری امکان اجرای مجازات جایگزین نباشد این امر پیش‌بینی شده تا زمانی که مانع برطرف شود مجازات جایگزین تعلیق یا جایگزین دیگری اعمال شود. در کد جزایی افغانستان نیز در این مورد بیان شده است چنانچه امکان عملی شدن فیصله محکمه بر تطبیق بدیل حبس موجود نبوده یا اینکه محکوم علیه قادر به اجرای آن نباشد، موضوع جهت رفع موانع به محکمه ذی صلاح پیشنهاد می‌گردد.

۵. عدم طرد بزهکار از جامعه

ویژگی مهم دیگری که در مجازات‌های جایگزین حبس وجود دارد آن است که ماهیت آن طوری است که بزهکار از محیط اجتماع دور نشده، بلکه مانند سایر افراد جامعه زندگی عادی خود را دارد، اما در عین حال مجازات خود را نیز تحمل می‌کند. این ویژگی باعث

می‌شود بزهکار خود را از جامعه جدا نداد و حس مسئولیت‌پذیری در او باقی بماند و همین امر کمک می‌کند که اصلاح و باز اجتماعی شدن وی می‌نماید.

۳. اقسام مجازات‌های جایگزین

هر کشوری بسته به شرایط داخلی خود مجازات‌های جایگزین خاصی را در نظر دارد که در کد جزایی افغانستان در ماده ۱۵۰ به این جایگزین‌ها اشاره شده است:

جزای‌های بدیل حبس عبارت‌اند از دوره مراقبت، انجام خدمات عامه، محرومیت از حقوق اجتماعی و حبس در منزل.

قانونگذار افغانستان شرایط و مواردی را که امکان جایگزینی مجازات حبس وجود دارد در ذیل ماده ۱۵۱ احصا نموده است:

۱. محکمه می‌تواند مرتکب جرمی را که حداکثر جزای معین قانونی آن‌ها الی پنج سال حبس باشد، مطابق احکام این قانون به جزای بدیل حبس محکوم نماید.

۲. محکمه مکلف است دلایل استفاده یا عدم استفاده از جزای‌های بدیل حبس را مطابق حکم مندرج فقره (۱) این ماده در حکم خود ذکر کند.

۳. مرتکبین جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی، تروریستی، تمویل تروریسم، تجاوز جنسی، فساد اداری و مالی، جرائم نسل‌کشی، ضد بشری، جنگی، تجاوز علیه دولت از حکم مندرج فقره (۱) این ماده مستثنا است.

ا) دوره مراقبت

دوره مراقبت اولین بار به ابتکار یک کفاش اهل بوستون به نام جان آگوستوس نامگذاری شد. وی در سال ۱۸۴۱ به طور داوطلبانه از دادگاه بوستون درخواست کرد که در موارد متناسب، مجازات معوق و مردم جهت مراقبت به وی سپرده شود. سازمان ملل در مورد دوره مراقبتی، این تعریف را ارائه نموده است:

دوره مراقبت روش برخورد با مجرمینی است که به نحو خاصی انتخاب می‌شود و آن عبارت است از معلق کردن مشروط مجازات مجرم در طول مدت زمانی که تحت نظارت شخصی قرار می‌گیرد و به صورت فردی، ارشاد یا درمان می‌شود. (هامایی و دیگران، ۱۳۷۷: ۴۲)

در دوره مراقبت بزهکار به انجام یا پرهیز از انجام کارهایی خاص در دوره زمانی خاص مکلف می‌شود؛ از جمله ارائه خدمات به بزه‌دیده در جهت رفع یا کاهش آثار زیانبار مادی یا معنوی ناشی از جرم یا گرفتن رضایت از بزه‌دیده. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۶: ۱۱۴)

در کد جزایی افغانستان در ماده ۱۵۸ به جایگزین مراقبت و شرایط آن اشاره نموده است:

دوره مراقبت مدتی است که طی آن محکمه شخص متهم را با شرایط مندرج در این فصل، حداکثر پنج سال به اجرای یک یا چند مورد از موارد محکوم می‌نماید:

۱. اقامت در محل معین؛
۲. منع اقامت یا تردد در محل یا محلات معین؛
۳. ملزم ساختن به اشتراک در جلسات مشورتی ماهانه یا کمتر از آن؛
۴. حرفه‌آموزی یا گذراندن دوره‌های آموزشی و مهارتی؛
۵. مساعدت به مجنی‌علیه در جهت رفع یا کاهش آثار زیان بار مادی یا معنوی ناشی از جرم و کسب رضایت مجنی‌علیه؛
۶. حاضری دادن به دفتر پلیس یا مرجعی که محکمه تعیین می‌نماید؛
۷. ترک معاشرت با اشخاصی که محکمه با آن‌ها را برای محکوم‌علیه مضر تشخیص می‌دهد؛
۸. منع اشتغال به کارهای معینی که زمینه ارتکاب جرم را فراهم می‌کند؛
۹. الزام بهع فراگیری تعلیم و تربیه، آداب معاشرت خانوادگی و اجتماعی و پایبندی به آن؛
۱۰. اقدام به درمان اختلال‌های روانی، رفتاری و جسمانی.

در پایان قانونگذار افغانستان به این نکته اشاره می‌کند چنانچه وضعیت محکوم‌علیه نشان‌دهنده اصلاح رفتاری وی باشد، محکمه می‌تواند دوره مراقبت را حداکثر تا نصف کاهش دهد.

(ب) خدمات عامه

سابقه خدمات عمومی رایگان یا خدمات اجتماعی به دوران امپراتوری روم برمی‌گردد. (حاتم‌زاده، ۱۳۹۵: ۲۲) این دست خدمات به کارهایی اطلاق می‌شود که با رضایت

محکوم برای مدت معین مورد حکم قرار می‌گیرد و تحت نظارت قاضی اجرای احکام اجرا می‌گردد. در کد جزایی در ذیل مواد ۱۶۵-۱۶۲ به شرایط این جایگزین اشاره نموده است.

ماده ۱۶۲:

(۱) خدمات عامه عبارت است از کاری که مرتکب جرم به انجام آن به نفع جامعه با دریافت مزد یا عدم دریافت مزد، محکوم می‌گردد.

(۲) محکمه مرتکب جرم را با در نظر داشتن نوع جرم، سن، جنس، توانایی جسمی یا روانی، شغل، مهارت و وضع اقتصادی و اجتماعی وی، مکلف به انجام خدمات عامه می‌سازد.

(۳) در تعیین خدمات عامه، رضایت محکوم علیه حتمی می‌باشد. افراد زیر ۱۵ سال به انجام خدمات عامه محکوم نمی‌شوند. میزان ساعت کاری حداقل ۴ و حداکثر ۸ ساعت می‌باشد.

ج) محرومیت از حقوق اجتماعی

محرومیت اجتماعی نوعی منع اجتماعی است که شخص به موجب آن صلاحیت و شایستگی اعمال خودش را از دست می‌دهد. این نوع مجازات‌ها شامل مجازات‌های محدود کننده آزادی (مانند منع رفت‌وآمد) منع شغل و محرومیت از خدمات عمومی، منع رانندگی خودرو، ضمانت اجراهای شفاهی، آموزش و تربیت روزانه، ضبط درآمد ناشی از جرم، اقدام تربیتی یا همراه با تکلیف خاص، آزادی همراه با مراقبت که با آزادی مشروط متفاوت است.

در کد جزا افغانستان مجرمی که محکوم به حبس قصیر شده است بر اساس شرایط ماده ۱۶۷ برای مدت معین از یک تا بیش از یک حق اجتماعی به عنوان مجازات جایگزین حبس، محروم می‌کند:

- تنزیل یک درجه یا رتبه؛

- کسر یک سوم معاش برای یک‌سال؛

- انفصال موقت از مشاغل دولتی و خدمت در مؤسسه‌ها و نهادهای عمومی غیردولتی با توجه به جرم ارتكابی از شش ماه تا دو سال؛

- منع از اشتغال به شغل یا کسب یا حرفه معین در صورتی که جرم مربوط به شغل وی باشد، تا یک سال؛

- محرومیت از دریافت جواز فعالیت شغل معین از یک تا سه سال
- محرومیت از عضویت در هیئت مدیره و هیئت مؤسس شرکت‌های تجاری، بانک‌ها و مؤسسه‌ها یا محرومیت از مدیر عامل تا یک سال؛
- محرومیت از معامله با ادارات دولتی یا مؤسسه‌های غیر دولتی یا شرکت در مزایده و مناقصه از یک تا پنج سال؛
- محرومیت از رانندگی از شش ماه تا سه سال؛
- مسدود کردن حساب‌های معین یا محرومیت از افتتاح حساب جاری و یا محرومیت از دریافت تسهیلات و اعتبارات بانک‌ها و سایر مؤسسه‌های مالی از یک تا سه سال؛
- محرومیت از حمل سلاح برای افراد مجاز دارنده سلاح تا دو سال؛
- اخراج اتباع بیگانه از کشور و منع ورود مجدد از یک تا پنج سال؛
- منع خروج اتباع افغانی از کشور از شش ماه تا یک سال.

د) جزای نقدی

پس از ناکارآمدی مجازات زندان، جزای نقدی به عنوان نخستین جایگزین برای مجازات حبس معرفی شد. جزای نقدی مهم‌ترین و نخستین جایگزینی بود که در مورد زندان‌های کوتاه مدت در خصوص کودکان و نوجوانان بزه‌کار و چه بزرگسالان مورد توجه قانونگذاران قرار گرفت. در غالب کشورها جزای نقدی به دو روش تعیین می‌شود:

۱. جزای نقدی ثابت: معیار در تعیین میزان جزای نقدی ثابت، خطرناکی جرم و ضرری است که به جامعه وارد می‌شود و وضعیت اقتصادی مجرم هیچ تأثیری در آن ندارد.
۲. جزای نقدی نسبی: جریمه‌ای است که قانونگذار آن را براساس مورد معادل دو برابر یا نصف ضرر ناشی از جرم یا سود به دست آمده، تعیین می‌کنند. (جواهری، ۱۳۹۰: ۳۵)

نوع دیگری از جریمه نقدی که از کشور فنلاند شروع شد «جریمه روزانه» است. این نوع مجازات، مصداق بارز فردی کردن مجازات محسوب می‌شود. در این روش فرد خاطی متناسب با بزه‌ای که انجام داده است جریمه نقدی می‌شود. رفته‌رفته این شیوه در میان تمام کشورهای اروپایی رایج شد. در کشور آلمان در مورد مجازات حبس که کمتر از ۶ ماه باشد قابلیت تبدیل به جزای نقدی را دارد. (فتاحی زرقندی، ۱۳۹۵: ۶۳)

نکته قابل توجه در کد جزایی افغانستان آن است که قانونگذار افغانستان جزای نقدی را به عنوان یکی از مجازات‌های اصلی در کنار اعدام و حبس قرار داده است. ایرادی که در این نوع جایگزین مطرح است آنکه اولاً برای قشر مرفه هیچ فشاری نمی‌آورد. حتی در اکثر موارد ممکن است فردی دیگر غیر از محکوم‌علیه جزای نقدی را پرداخت نماید. مسئله دیگر نحوه دریافت و وصول وجوه نقد است که با مشکلات فراوانی مواجه است. البته باید اعتراف نمود امروزه جهت برطرف شدن این اشکالات میزان جریمه نقدی بر اساس درآمد فرد و وضعیت و شرایط افراد تعیین می‌شود و دقت در سایر شرایط این جایگزین معایب آن را برطرف می‌کند.

هـ) حبس خانگی

نوع دیگری از مجازات‌های جایگزین حبس خانگی است که مجرم مدت زمان مجازات زندان خود را در منزل خود تحمل می‌کند. البته این نوع جایگزین‌ها نیازمند زیرساخت‌های وسیع و هزینه‌های فراوانی است و تمام کشورها قادر به اجرایی کردن آن نیستند. در کد جزایی افغانستان نیز این نوع جایگزین پیش بینی شده است. در ماده ۱۶۸ قانونگذار افغانستان در مورد شرایط این جایگزین بیان می‌دارد:

– مدت حبس خانگی از شش ماه تا دو سال است؛

– محکوم به حبس در منزل نمی‌تواند از منزل خارج شود مگر به اجازه محکمه ذی‌صلاح و برای امر ضروری باشد؛

– حضور محکوم علیه در منزل از طریق وسیله الکترونیکی که در مرکز نظارت بر تطبیق جزاهای بدیل حبس وجود دارد یا توسط مددکار اجتماعی، کنترل می‌گردد.

و) میانجی‌گری

یکی دیگر از روش‌های قضا زدایی و حبس زدایی استفاده از روش میانجی‌گری است. در فرایند کیفری، میانجی‌گری ممکن است در زمان تعقیب، دادرسی و یا در مرحله اجرای حکم رخ دهد. البته میانجی‌گری بسته به سیستم قضایی هر کشوری ممکن است فرایند خاص خود را داشته باشد.

۴. اهداف مجازات‌های جایگزین حبس

در هر نظام کیفری برای نوع مجازاتی که برای بزه ارتكابی معین می‌شود اهداف و اغراض مشخصی پیش‌بینی شده است که قانونگذار و متولیان دستگاه کیفری در صدق نیل به اهداف می‌باشند. در مجازات‌های جایگزین نیز قانونگذار اهداف و چشم‌انداز خاص را لحاظ نموده است. برجسته‌ترین اهدافی که می‌توان در مجازات‌های جایگزین هدف گذاری نمود عبارت است از کاهش جمعیت زندان و صرفه‌جویی در هزینه‌های زندان، بازسازی و اصلاح مجرم، جلوگیری از افزایش تکرار جرم، جبران خسارت بزه‌دیده و ایجاد حس اعتماد به عملکرد سیستم کیفری.

أ) کاهش جمعیت زندان و صرفه‌جویی در هزینه‌ها

در کد جزایی افغانستان حبس به عنوان یکی از مجازات‌های اصلی تعیین شده است. نزدیک به ۱۲٪ مجازات‌ها از نوع حبس می‌باشد. غالب مواردی که مجازات قانونی آن‌ها کمتر از شش ماه حبس است مربوط به جرائم خرد می‌باشد. با یک بررسی جزئی معلوم می‌شود مجازات زندان با این حجم از عناوین مجرمانه از لحاظ علمی تناسب نداشته و موجب تراکم جمعیت و هزینه‌های سنگین بر دوش دولت می‌شود. یکی از مناسب‌ترین راهکارها برای این آسیب، اعمال مجازات‌های جایگزین حبس می‌باشد. غالب کشورها امروزه به این نوع جایگزین‌ها روی آورده‌اند.

ب) اصلاح و بازاجتماعی شدن

اصلی‌ترین هدف مجازات، اصلاح و بازپروری است که رویکردی آینده‌نگر به مجازات است. این رویکرد با ظهور مکتب اجتماعی نوین ظهور پیدا کرد. در میان انواع مجازات‌ها این مجازات‌های اجتماع‌محور است که باعث زنده شدن حس مسئولیت در بزه‌کار می‌شود و این امر سبب می‌شود بزه‌کار به ماهیت رفتار خود پی برده و با پذیرفتن کیفرهای اجتماعی درصدد جبران خسارت رفتار خود برآید.

ج) جلوگیری از افزایش تکرار جرم

یکی از آسیب‌های زندان خصوصاً زمانی که مدت آن طولانی باشد بدآموزی و حضور در مدرسه جدیدی برای ارتكاب سایر جرائم می‌شود. یکی از اهدافی که در

مجازات‌های جایگزین دنبال می‌شود کاهش تکرار جرم است. مطالبه خدمات عمومی به نوعی نشان‌دهنده این مطلب است که جامعه بزهکار را طرد نکرده است و او را به عنوان عضوی از جامعه می‌داند و همین تلقی منجر به شخصیت‌دادن بزهکار شده و سبب می‌شود تا وی از تکرار جرم خودداری کند.

د) جبران خسارت بزه‌دیده

یکی از ارکان اصلی عدالت ترمیمی، نگاه ویژه به بزه‌دیده است؛ بدین معنا که در اثر جرم چه آسیب‌هایی اعم از مادی و معنوی به او رسیده است. اصلی‌ترین هدفی که عدالت ترمیمی به دنبال آن می‌باشد، جبران خسارت و آسیبی است که به مجنی‌علیه رسیده است. بخشی از کارکرد مجازات‌های جایگزین جبران این نوع خسارت‌ها می‌باشد.

ه) ایجاد اعتماد عمومی نسبت به نظام کیفری

یکی از آثار مجازات‌های عمومی آن است که مردم به وضوح عملکرد سیستم کیفری را ملاحظه کرده و می‌بینند اگر کسی تخلف و بزه‌ی انجام داد با او برخورد قاطع صورت می‌گیرد. از طرف دیگر اعتماد مردم به نظام کیفری و دستگاه قضا بیشتر شده و همین امر موجب اطمینان و رضایت مردم می‌شود.

۵. حبس در نظام کیفری اسلام

در نظام کیفری اسلام اصل مشروعیت کیفر زندان پذیرفته شده است. آیات و روایات نیز این مطلب تأیید می‌نمایند.

أ) آیات قرآن

یکم) آیه ۱۵ سوره نساء

﴿وَاللَّاتِي يَأْتِيَنَّكَ الْفَاحِشَةُ مِنْ نِسَائِكَ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا﴾.

و زنانی که عمل ناشایسته کنند، چهار نفر از مسلمانان را به عنوان شاهد بر آن‌ها بطلبید، اگر گواهی دادند، در این صورت آن‌ها [آن زنان را] در خانه‌های [خود] نگاه دارید، تا مرگشان فرا رسد یا اینکه خداوند راهی برای آن‌ها قرار دهد.

در تفسیر این آیه اختلاف نظر وجود دارد. اکثر فقها و مفسرین بر این باورند که کیفر ابتدایی در مورد زن زناکار حبس در خانه بوده است. عبارت «فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ» نیز مؤید همین مطلب است و بعداً این آیه نسخ شده و مجازات رجم و شلاق تشریع شده است. برخی دیگر از فقهای معاصر بر این اعتقادند که این آیه نسخ نشده و هدف از نگهداری وی در خانه‌اش جلوگیری از تکرار عمل زناست تا زمانی که توبه نماید و اطمینان به اصلاح و پاکی او حاصل شود و این حکم کماکان باقی است. (خویی، ۱۳۹۵: ۳۱۰)

برخی دیگر بر این باورند برای آنکه این آیه کماکان دلیلی بر مشروعیت مجازات حبس باشد، باید بگوییم حبس در منزل برای جلوگیری از تکرار زناست. (طبسی، ۱۳۷۴: ۲۶۵)

دوم) آیه ۳۳ سوره مائده

﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾.

کیفر آن‌ها که با خدا و پیامبر به جنگ برمی‌خیزند و در روی زمین فساد می‌کنند [و] با تهدید به اسلحه به حال، مال و ناموس مردم حمله می‌برند] این است که اعدام شوند یا به دار آویخته گردند یا [چهار انگشت از] دست راست و پای چپ آن‌ها بریده شود یا از سرزمین خود تبعید گردند، این رسوایی عذاب آن‌ها در دنیاست و در آخرت مجازات بزرگی خواهند داشت.

این آیه به بیان مجازات محارب اشاره دارد که یکی از مجازات‌ها نفی بلد است. در اینکه مراد از نفی بلد چیست، اختلاف نظر وجود دارد. غالب فقهای شیعه مراد از نفی بلد را تبعید دانسته‌اند اما برخی از مفسرین مراد از نفی بلد را حبس دانسته‌اند. هر دو دیدگاه دلیلی روایی برای نظر خود ارائه کرده‌اند (حرعاملی، ۱۴۱۶ق، ج ۲۸: ۳۱۵)

به طور مثال در روایتی از امام جواد علیه السلام در این مورد آمده است: «فَإِنْ كَانُوا أَخَافُوا السَّبِيلَ فَقَطُّ وَ لَمْ يَقْتُلُوا أَحَدًا وَ لَمْ يَأْخُذُوا مَالًا أَمَرَ بِإِدْعَائِهِمُ الْحَبْسَ فَإِنْ ذَلِكَ مَعْنَى نَفْيِهِمْ مِنَ الْأَرْضِ». (همان: ۳۱۲)

اگر راهزنان تنها راه را سد کرده و مردم را ترساندند و کسی را نکشته و مال مردم را نگرفته‌اند، در بیان مجازات آن‌ها امام علیه السلام دستور به حبس می‌دهد و بعد فرمودند معنای نفی از روی زمین همین است.

با توجه آیات مذکور و اختلافاتی که در تفسیر آن وجود دارد نمی‌توان به طور قطع بیان داشت که در قرآن صراحتاً به مجازات حبس اشاره شده است. در ادامه اقسام حبس به روایاتی که دلالت بر مشروعیت حبس دارد اشاره می‌شود.

ب) انواع حبس

با توجه به روایاتی که در مورد حبس وجود دارد می‌توان آن‌ها را به سه قسم تقسیم کرد:

۱. حبس حدی؛
 ۲. حبس تعزیری؛
 ۳. حبس به عنوان اقدامات تأمینی و احتیاطی
- غالب مواردی که در روایات به مجازات حبس اشاره شده است به حبس حدی و تعزیری اشاره شده است.

۱. حبس حدی

مجازات حبس حدی در روایات در امور ذیل آمده است:

مجازات سارق حدی در مرتبه سوم

چنانچه سارق در مرتبه سوم مرتکب سرقت حدی شود پس از آنکه در مرتبه اول دست راست و در مرتبه دوم پای چپ او قطع می‌شود، در مرتبه سوم مجازات وی حبس ابد است.

بَابُ أَنَّ مَنْ سَرَقَ قُطِعَتْ يَدُهُ الْيُمْنَى وَ إِنْ سَرَقَ ثَانِيَةً قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُسْرَى فَإِنْ سَرَقَ ثَالِثَةً سُجِّنَ مُؤَبَّدًا حَتَّى يَمُوتَ وَ يَنْفَقُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ فَإِنْ سَرَقَ فِي السَّجْنِ قُتِلَ. (همان: ۲۵۴)

مجازات امر قتل عمد

چنانچه شخصی به دیگری دستور کشتن انسان بی‌گناهی را بدهد، مباشر به قصاص محکوم و امر به حبس ابد محکوم می‌شود:

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ جَمِيعًا عَنْ ابْنِ مُحَبُّوبٍ عَنْ ابْنِ رِثَابٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي رَجُلٍ أَمَرَ رَجُلًا بِقَتْلِ رَجُلٍ فَقَتَلَهُ فَقَالَ يَقْتُلُ بِهِ الَّذِي قَتَلَهُ وَ يُحْبَسُ الْأَمْرُ بِقَتْلِهِ فِي السَّجْنِ حَتَّى يَمُوتَ. (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۷: ۲۸۵)

مجازات ممسک در قتل عمد

چنانچه اگر کسی در قتل عمد با ننگه‌داشتن مجنی‌علیه به قاتل کمک کند تا مقتول را به قتل برساند مجازات وی حبس ابد است.

وَ رَوَى حَمَّادٌ عَنْ الْحَلْبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قَضَى عَلِيُّ عليه السلام فِي رَجُلَيْنِ أَمْسَكَ أَحَدُهُمَا وَ قَتَلَ الْآخَرَ فَقَالَ يَقْتُلُ الْقَاتِلُ وَ يُحْبَسُ الْآخَرُ (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳ ق، ج ۴: ۱۱۶)

حبس عبدی که به دستور مولایش مرتکب قتل شده است

در صورتی که عبدی به دستور مولایش دیگری را به قتل برساند مجازات عبد حبس عبد و مجازات مولا قصاص می‌باشد:

عَلِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ التَّوْفَلِيِّ عَنْ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فِي رَجُلٍ أَمَرَ عَبْدَهُ أَنْ يَقْتُلَ رَجُلًا فَقَتَلَهُ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ هَلْ عَبْدُ الرَّجُلِ إِلَّا كَسَيْفِهِ يَقْتُلُ السَّيْفُ وَ يَسْتَوْدِعُ الْعَبْدُ فِي السَّجْنِ. (طوسی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱۰: ۲۲۰)

۲. حبس تعزیری

در برخی از روایات از حبس به مجازات تعزیر یاد شده است. از جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

حبس قاتل عمد فراری

بر اساس روایت ابی بصیر در صورتی که فرد مرتکب قتل عمد شود و فرار کند و امکان دسترسی به او نباشد از اموال او دیه گرفته می‌شود و اگر مالی نداشته باشد از اقارب وی اخذ می‌شود و اگر عصبه و اقاربی نداشته باشد، امام دیه او را پرداخت می‌کند. سپس هرگاه والی و حاکم به او دسترسی پیدا کرد او را ادب و حبس می‌کند. در روایت واژه «ادب» به کار رفته است و مراد از این عبارت آن است که حکومت وی را به خاطر فرار مجازات نماید. از آنجا که مدت حبس در روایت نیامده بر اساس رأی حاکم، میزان حبس مشخص می‌شود.

عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ رَجُلٍ قَتَلَ رَجُلًا مَتَعَمِّدًا ثُمَّ هَرَبَ الْقَاتِلُ فَلَمْ يُقَدَّرْ عَلَيْهِ قَالَ إِنْ كَانَ لَهُ مَالٌ أَخَذَتِ الدِّيَةُ مِنْ مَالِهِ وَإِلَّا فَمِنْ الْأَقْرَبِ فَلَا اقْرَبَ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ قَرَابَةٌ آدَاهُ الْإِمَامُ فَإِنَّهُ لَا يَبْطُلُ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ. ثُمَّ لِلْوَالِي بَعْدُ أَدْبُهُ وَ حَبْسُهُ. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۹:۲۹۵)

حبس قاتل بعد از عفو اولیای دم

از فضیل بن یسار نقل شده که به امام باقر علیه السلام عرض کردم چنانچه ده نفر فردی را به قتل برسانند حکمش چیست؟ فرمودند اگر ولی دم بخواهد همه را قصاص کند باید نه دیه پردازد و اگر یک نفر را قصاص کند، بقیه شرکا باید یک‌دهم دیه را به ولی دم بدهند. بعد فرمودند: والی ایشان را ادب و حبس می‌نماید:

عَنِ الْفَضِيلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام عَشْرَةٌ قَتَلُوا رَجُلًا فَقَالَ إِنْ شَاءُوا أَوْلِيَائُهُ قَتَلُوهُمْ جَمِيعًا وَ غَرِمُوا تِسْعَ دِيَّاتٍ وَ إِنْ شَاءُوا تَخَيَّرُوا رَجُلًا فَقَتَلُوهُ وَ أَدَّتِ التَّسْعَةَ الْبَاقُونَ إِلَى أَهْلِ الْمَقْتُولِ الْأَخِيرِ عَشْرَ الدِّيَةِ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ قَالَ ثُمَّ الْوَالِي يَلِي أَدْبَهُمْ وَ حَبْسَهُمْ.

حبس مولایی که عبدش را به قتل رسانده

از امام صادق نقل شده که مردی را نزد علی علیه السلام آوردند که برده‌اش را مجازات کرده و او مرده بود. حضرت به عنوان مجازات او را صد ضربه شلاق زد و یک‌سال حبس نمود و او را به پرداخت قیمت عبد ملزم نمود و آن را از طرف عبد صدقه داد.

أَنَّ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ رُفِعَ إِلَيْهِ رَجُلٌ ضَرَبَ عَبْدًا لَهُ وَعَذَّبَهُ حَتَّى مَاتَ فَضَرَبَهُ عَلَى السَّيْلِ نَكَالًا وَحَبَسَهُ سَنَةً وَغَرَمَهُ قِيمَةً.

حبس طرار و مختلس

در این مورد روایتی وجود دارد که علی علیه السلام مردی که گوشواره‌ای را از کنیزی سرقت کرده بود فرمودند: این عمل ربودن علنی بوده؛ او را زدند و زندانی کردند.

أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَتَى بِرَجُلٍ اخْتَلَسَ دُرَّةً مِنْ أُذُنِ جَارِيَةٍ قَالَتْ هَذِهِ الدَّغَارَةُ الْمَعْلَنَةُ فَضَرَبَهُ وَحَبَسَهُ.

با توجه به روایت مذکور و سایر روایاتی که مربوط به تعزیر می‌باشد نوع و مقدار آن به صلاح دید حاکم است.

۳. حبس احتیاطی تأمینی

در برخی از روایات، حبس به عنوان اقدام احتیاطی و برای روشن شدن وضعیت متهم پیش‌بینی شده است. به طور نمونه می‌توان به امور ذیل اشاره نمود:

حبس متهم به قتل

در صورتی که فردی متهم به قتل باشد اما ادله کافی برای اثبات آن وجود نداشته باشد تا شش روز به ولی دم فرصت داده می‌شود تا ادله کافی برای اثبات قتل را تهیه کند. در غیر این صورت با تمام شدن مدت مذکور متهم آزاد می‌شود. در این مورد روایتی از پیامبر ﷺ نقل شده است که اگر کسی متهم به قتل شود و ولی دم مدارک لازم و بینه ای تا شش اقامه نکند متهم آزاد می‌شود.

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنْ النَّبِيُّ ﷺ كَانَ يَحْبِسُ فِي تَهْمَةِ الدَّمِ سِتَّةَ أَيَّامٍ فَإِنْ جَاءَ أَوْلِيَاءُ الْمَقْتُولِ بَيِّنَةٌ وَإِلَّا خَلَّى سَبِيلَهُ.

حبس مجرم تا قبل از رسیدگی به پرونده

مثلا در روایت ذکر شده چنانچه مجرم موی سر زنی را کنده باشد، به سختی شلاق زده می‌شود و او را تا روشن شدن وضعیت موی زن حبس می‌کنند. اگر موی سر دوباره برآید از جانی مهر المثل گرفته می‌شود و اگر نرآید از او دیه کامل گرفته می‌شود.

و قال عبدالله بن سنان لأبي عبدالله عليه السلام: ما على رجل وثب على امرأة فحلق رأسها؟ قال: يضرب ضرباً وجيعاً، و يحبس في حبس المسلمين حتى يستبرأ، فإن نبت أخذ منه مهر نسائها، و إن لم ينبت أخذ منه الدية كاملة.

یا در موردی که چهار نفر شراب خوردند و مست شدند و روی هم چاقو کشیدند حضرت همه را حبس کردند. بعد دو نفر از آن‌ها مردند، سپس حضرت حکم مناسب را صادر کردند.

قضى على عليه السلام في اربعة نفر شربوا المسكر فتباعوا بالسكاكين فمات اثنان و جرحوا اثنان ان على المجروحين دية المقتولين يقاصان بأرش الجراح منها. (مفيد، ۴۱۳ق: ۷۵۰)

۶. جایگزینی حبس در اسلام

با توجه به اقسام مجازات حبس در سیستم کیفری اسلام نسبت به مواردی که حبس به عنوان حد مشخص شده، امکان حذف یا جایگزینی آن وجود ندارد، اما در آن دسته از حبس‌هایی که جنبه تعزیری دارد چون امری است که تشخیص آن به دست حاکم شرع است می‌توان در صورت صلاح دید حاکم آن را تغییر یا تعدیل نماید.

نتیجه‌گیری

امروزه آمارها و مطالعات نشان می‌دهد کیفر حبس کارکردهای لازم برای همه جرائم را ندارد. زیرا اولاً موجب بالا رفتن جمعیت کیفری می‌شود. ثانیاً هدف مطلوب و نهایی از مجازات که اصلاح و بازپروری مجرم باشد را در پی ندارد. ثالثاً هزینه‌های سنگینی بر جامعه تحمیل می‌کند.

استفاده از سیاست جایگزینی در مورد کیفر حبس علاوه بر کاهش دادن جمعیت کیفری موجب کم شدن آمار تکرار جرم در میان زندانیان شده و این اثر مطلوب را در پی دارد که نه تنها هزینه کمتری بر دوش دولت و جامعه گذاشته، بلکه موجب درآمدزایی نیز می‌شود.

هرچند در برخی مجازات‌های جایگزین برخی کاستی‌هایی وجود دارد، اما نباید از این نکته غافل شد که در غالب موارد جایگزین مذکور نقش قابل توجهی در مقابله و پیشگیری از جرائم دارد. آنچه در مورد مجازات‌های جایگزین نقش کلیدی دارد تعیین

منابع و مآخذ:

معیاری دقیق می‌باشد. برای آنکه مجازات‌های جایگزین حبس اثر مطلوب خود را داشته باشد نیاز است در این مورد مطالعات دقیق و گسترده‌ای صورت پذیرد و از تجربیات سایر کشورهایی که در این زمینه پیشگام بوده استفاده نمود.

نکته مهمی که در اثرپذیری مجازات‌های جایگزین کمک شایانی می‌کند، تناسب کیفر جایگزین با نوع، شدت، شخصیت و سوابق می‌باشد.

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق)، *من لا یحضره الفقیه*، مصحح علی‌اکبر غفاری، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- آنسل، مارک (۱۳۸۸)، «از زندان تا کیفرزدایی»، ترجمه محمد آشوری، دادنامه، ش ۲.
- جواهری، حمید (۱۳۹۰)، «بررسی اثرات و تبعات مجازات حبس در نظام عدالت کیفری و اندیشه جایگزین جریمه‌های بدل از حبس»، علوم تربیتی (اصلاح و تربیت) ش ۱۱۲.
- حاتم‌زاده، فرزاد (۱۳۹۵)، «جایگزین‌های نوین حبس: بیم‌ها و امیدها»، دادرسی، ش ۱۱۹.
- حاجی‌تبار فیروز جایی، حسن (۱۳۸۶)، *جایگزین‌های حبس در حقوق کیفری ایران*، ج ۱، تهران: فردوسی.
- خویی، سید ابوالقاسم (۱۳۹۵ق)، *البیان*، ج ۴، بیروت: دارالزهراء (ع).
- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، *وسائل الشیعه*، قم: مؤسسه آل البيت (ع).

- طبسی (۱۳۷۴)، *موارد السجن فی النصوص و الفتوی*، ج ۲، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۰۷)، *تهذیب الأحکام*، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- فتاحی زفرقندی، سجاد (۱۳۹۵)، «بررسی مجازات‌های جایگزین حبس در اسناد بین المللی و ایران، و کشورهای مختلف جهان»، مطالعات حقوقی، ش ۱.
- قجاوند، کاظم (۱۳۸۹)، «مجازات‌های اجتماعی جایگزین حبس»، علوم تربیتی (اصلاح و تربیت)، ش ۱۰۲.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، *الکافی* (ط - الإسلامیه) مصحح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- محمدی، داوود (۱۳۸۲)، «حبس و جایگزین‌های حبس»، اصلاح و تربیت، ش ۱۶.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۲ق)، *المقنعه*، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۶)، «مجازات‌های جامعه‌مدار در لایحه قانون مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان»، (مجموعه مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان)، چ ۱، تهران: میزان.